

УКРАЇНСЬКИЙ КІБЕРПАНК: ТРИ ХАТИ У ДВА РЯДИ

[Декань О. Коріння Всесвіту. Роман. – Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2018. – 208 с.;
Красносельська О. Цифрові дощі часу. Роман. – Запоріжжя: Дике поле, 2017. – 288 с.;

Шинкаренко О. Перші українські роботи. Роман. – Київ: Люта справа, 2016. – 224 с.]

Жанр наукової фантастики “кіберпанк”, доволі новий для сучасного українського літературного процесу і поки достатньою мірою не досліджений, доцільно розглянути, дотримуючись такої схеми:

- тлумачення терміна “кіберпанк”;
- аналіз книжок українських авторів, творчість яких тягнє до кіберпанку;
- висновки про приналежність / неприналежність розглянутих романів до жанру кіберпанк.

Тлумачення терміна “кіберпанк”

“Кіберпанк – жанр наукової фантастики (ідеться про футуристичну візію)”, прикметний “поєднанням дна життя і високих технологій”¹ за участі передових наукових досягнень, таких “як штучний інтелект і кібернетика, суміжний із занепадом або радикальними змінами в соціальному устрої”².

Оксфордський тлумачний словник пояснює термін “cyberpunk” як “історію, створену у вигаданому світі майбутнього, керованому технологіями та комп’ютерами”³. Цікавим є визначення цього терміна, наведене в “The Oxford Dictionary of Literary Terms”: “Жанр наукової фантастики, що зображає беззаконну субкультуру деградуючого суспільства, де домінують комп’ютерні технології”⁴. Один із найстаріших тлумачних сайтів англійської мови⁵ пояснює це слово як таке, що належить до жанру наукової фантастики і демонструє максимальну взаємодію людей із суперкомп’ютерами в атмосфері занепаду. Жанр кіберпанку виник на початку 1980-х років, проте в сучасних українських літературознавчих словниках цього терміна немає (ідеться передусім про “Літературознавчий словник-довідник” Р. Гром’яка та Ю. Коваліва і “Літературознавчу енциклопедію” у двох томах Ю. Коваліва). Натомість у зарубіжному літературознавстві цей термін достатньо описаний. “Відкривачем” і популяризатором кіберпанку є Гарднер Дозуа, редактор “Журналу наукової фантастики Айзека Азімова”. 1980 р. Брюс Ветке написав коротке оповідання “Кіберпанк” і надіслав його до часопису Азімова; пізніше ця власна назва завдяки редакторським старанням Г. Дозуа стала назвою нового жанрового утворення. Також одним із класиків цього нового жанру є Вільям Гібсон, автор роману “Нейромансер”, опублікованого в 1984 р. Фактично саме цей письменник-фантаст на початку 1980-х років був одним із засновників кіберпанку в його сучасному розумінні. Після виходу роману “Нейромансер” (1984) і донині В. Гібсон вважається лідером цього жанру та живим класиком.

¹ Sterling, Bruce. Preface. Burning Chrome, by William Gibson, Harper Collins, 1986, p. xiv.

² Hassler, Donald M. (2008). New Boundaries in Political Science Fiction. University of South Carolina Press. pp. 75–76. ISBN 1-57003-736-1.

³ Cyberpunk // Oxford learner’s dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cyberpunk?q=cyberpunk>

⁴ The Oxford Dictionary of Literary Terms. – Oxford University Press, 2008. ISBN-13: 9780199208272.

⁵ Cyberpunk // dictionary.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dictionary.com/browse/cyberpunk?s=t>

Головні риси кіберпанку, що їх можна умовно вичленити як спільне для різних творів, близьких або належних до цього естетичного феномену:

- У сюжеті наявні інформаційні технології, що значним чином впливають на суспільство: усі галузі виробництва й соціального устрою підпорядковані комп'ютерним системам, керовані ними. Створені світи прикметні великою кількістю різноманітних гаджетів, електронних приладів, пристроїв, роботів, найрізноманітніших цифрових технологій. Основною рисою раннього кіберпанку також є нуарність більшості сюжетів. Дія відбувається в постапокаліптичному світі, коли технологічний розвиток цивілізації превалює над культурним. Останнім часом це не настільки очевидно, бо все частіше з'являються, якщо не утопічні, то точно не постапокаліптичні світи.

- Зазвичай кіберпанк має розмиті межі, у ньому нема чіткого поділу між реальним і віртуальним світами, які є продовженням одне одного. Герої можуть одночасно перебувати у двох світах (тілом – у фізичному світі, розумом чи свідомістю – у віртуальному), переходити у вигляді “оцифрованої” свідомості до віртуального світу і мешкати там, позбувшись фізичного тіла, або навпаки – за наявності вільного тіла можуть “завантажитися з серверу” (зустрічалося ще 10 років назад) чи “з хмарного сервісу зберігання даних” (сучасна тенденція) до фізичного світу.

- У творах цього жанру обов'язково зображені великі корпорації, що керують усіма процесами у вигаданому світі. Корпорації зазвичай виступають антагоністами до головних героїв. Змалювання постапокаліптичного світу останнім часом усе частіше поступається місцем вигаданому всесвіту, що може і процвітати, але наявність корпорацій лишається незмінним складником канону. Натомість держави впливу не мають або мають несуттєвий вплив на управління суспільством, виступають як “декорації”, котрими прикриваються реальні володарі світу.

- Розвитком жанру є посткіберпанк, що асоціюється з іще більшим впливом технологій на сюжет, містить детальні описи сучасних приладів; автори використовують останні досягнення науки і техніки. У посткіберпанкові розрізняють піджанри: нанопанк, біопанк, датапанк тощо. Список невичерпний, бо нові назви з'являються доволі часто, хоча в їх описах немає певної усталеної класифікації.

Цієї весни пощастило прочитати три книжки українських авторів, жанр котрих продавці, видавці чи автори визначали як кіберпанк. Згідно мого розуміння, жодна із зазначених книжок не є кіберпанком у чистому вигляді. Їх жанрову приналежність можна назвати “майже кіберпанк” (“Цифрові дощі часу”, “Перші українські роботи” О. Шинкаренко), а одну з них узагалі не можна асоціювати з кіберпанком, а визнати лише такою, що має його деякі елементи (“Коріння Всесвіту” О. Деканя).

Зважаючи на сучасну тенденцію змішування жанрів, накладання різних жанрових елементів, не можна сьогодні говорити про “чистий” чи “умовно чистий” жанровий твір, надто ж коли мова заходить про наукову фантастику. Видавці та продавці спрощують це питання, називаючи твори, про які йшлося, “фантастикою”. З одного боку, це зручно і правильно. З другого боку, на Заході кіберпанк – потужне явище, вигідно вирізняється на фоні інших фантастичних творів і має свою чималу читацьку аудиторію. Така тенденція формується і в Україні: читачі, автори, редактори, критики, інші учасники літературного процесу знають про цей жанр, у нього є чимало прихильників.

Загалом творів українських авторів у жанрі кіберпанк у книгарнях та інтернет-магазинах майже не знайти. На найбільших торгових інтернет-майданчиках

представлені переклади відомих іноземних авторів та книжки російською мовою. Зокрема, досліджено україномовні версії сайтів інтернет-магазину “Якобу” (www.yakaboo.ua), найбільшої національної мережі книгарень “Книгарня Є” (www.book-ye.com.ua), найпотужнішого видавництва в Україні “КСД” (www.bookclub.ua) на пошукові запити “кіберпанк”, “кібер панк”, “кібер-панк”, а також оглянуто розділи цих сайтів, які містять фантастику. Продавці уникають розділення фантастики на широку гаму жанрів, обмежуючись поділом фантастики на наукову фантастику (до неї часто відносять і кіберпанк), фентезі, жахи та космоопери (найпопулярніші жанри).

Натомість термін “кіберпанк” активно використовують автори, читачі, критики, книжкові блогери, він зустрічається в описах книжок, рецензіях, продавці інколи також використовують його в описах і рекламі книжок.

Далі коротко викладаю власні роздуми, що виникли під час прочитання творів трьох українських авторів (О. Деканя, О. Красносельської, О. Шинкаренка). З усіма авторами я спілкувався наживо і в соцмережах.

Олексій Декань “Коріння Всесвіту”

Роман “Коріння Всесвіту” характеризували і як кіберпанк, і як космооперу, і як наукову фантастику, і як апокаліпсис чи антиутопію, намагалися визначити його жанрову відповідність іншими термінами (деякі продавці називали “трилером” і навіть “детективом”). Однозначно можна стверджувати лише те, що це фантастика. У книжці є елементи, притаманні різним жанрам фантастики та літератури загалом:

- Кіберпанк, коли автор умонтовує в сюжет прилади, притаманні віртуальній реальності, складні комп’ютерні технології тощо. Наприклад: “...на основі записів він створив програму, яка повністю імітувала поведінку його діда. Потім були спроби зі схожими на людей роботами, яких зрештою замінили ці безликі манекени... Набагато легше видати клієнту окуляри, які самі накладають необхідну текстуру...” (с. 130). Ідеться про кафе для побачень із померлими родичами, відео з якими записують камерами спостереження впродовж усього їхнього життя. Потім ці відеозаписи компілюються, програми на основі цих даних моделюють поведінку померлої особи і накладають її візуальний образ на манекен. Жива людина дивиться через окуляри віртуальної реальності й бачить померлого родича. Загалом у стилі кіберпанк описані останні дні планети, але цих описів небагато, якщо говорити про обсяг роману.

- Космоопера (кіберпанк відрізняється від космоопери тим, що зображує події, які відбуваються на планеті Земля, а космоопера – далекі подорожі і пригоди в Космосі, що вирізняються глобальністю).

- Жахи (ряд притч і оповідань про історію Землі до її руйнації, написані в жанрі жахів/горору).

- Філософська та соціальна фантастика.

- Притча.

- Містика з елементами кіберпанку. Промовистим із такого погляду є діалог штучного інтелекту Муріеля зі своїм уявним приятелем, що можна тлумачити як приклад існування “вірусної” свідомості в пошкодженому віртуальному просторі штучного інтелекту:

“– Мій приятель помер. Ти всього-на-всього збій у периферійній пам’яті. Може якийсь пил потрапив на плату чи ще щось.

– Не вчи мене. І без тебе чудово знаю, що я мертвий...” (с. 88).

На мій погляд, “Коріння Всесвіту” не можна назвати науковою фантастикою (лише дуже умовно, із префіксом “лайт”). Попри те, теми, заявлені в романі, серйозні і вкрай важливі. Привертає увагу екологічна тема, якій у творі

відведено чимало місця: це актуальне й болюче питання нашого сьогодення, про яке необхідно повсякчас нагадувати читачу. Не менш важливими є алюзії та ремінісценції на Біблійні тексти, а також цілі епізоди, написані на основі цих сюжетів Біблії. Наприкінці книжки стає зрозумілим, що автор містифікує роль і значення Святого письма. Я схиляюся до думки, що найбільш близьким до істини жанровим визначенням буде “космічна одіссея” (насправді такого жанру не існує, але іншого найбільш влучного порівняння підібрати не виходить). Такий новий чи оновлений жанр має право на існування в сучасному літературному процесі, зважаючи на прецедент “Космічної Одиссеї 2001 р.” Стенлі Кубрика (ідеться про британський культовий кінофільм у жанрі наукової фантастики). Доцільно також згадати й першоджерело – “Одіссею” Гомера, зокрема опис пригод, їх причин, стан головного героя, уведення легенд і притч. Щодо космічних масштабів і релігійного складника, які пронизують увесь твір, то тут визначення “одіссея” теж підходить у плані глобальності створеного автором усесвіту.

“Коріння Всесвіту” – легка для прочитання книжка: стиль викладу, його ясність, гарно вичитаний текст – усе відпрацьовано до останньої коми. Настрій роману оптимістичний, сприяє творенню відповідного настрою, тому читання цього твору нагадує приємний відпочинок. Класичні сюжети оповідань і загальний каркас тексту – зрозумілі, упізнаванні, майстерно виписані, не лишають байдужими і спонукають до роздумів.

“Перші українські роботи” Олега Шинкаренка

Роман Олега Шинкаренка також легкий для прочитання, дещо іронічний. Сюжет, як на мене, трохи хаотичний, але більш-менш ясний, якщо порівнювати з попередньою книжкою автора “Кагарлик”. В основі сюжету – спроба людини побороти штучний інтелект, який керує техногенним світом. Ідеться про цікавий аналіз сучасного стану та майбутнього розвитку цифрових технологій і роботизації. Автор також аналізує ряд соціальних і етичних питань, пов’язаних із трансформацією сприйняття реальності під впливом найновіших технологій. Тут дуже багато елементів кіберпанку: дія відбувається в майбутньому на Землі, коли світом керує велика корпорація; змальовані комп’ютерні технології, гаджети тощо. Одну з таких “технологій майбутнього” розкриває діалог робота Петра зі своєю коханкою-людиною Оленою:

– А в тебе було багато жінок? – спитала Олена.

– Шістнадцять з половиною, – відповів Петро без вагань.

– Як це?.. З половиною? – здивувалася Олена.

– Бо одна з жінок була неповна. Це була ще незакінчена жінка. В неї була змонтована лише верхня половина. До поясу. Їй підключили зовнішнє живлення у той самий момент, як я зайшов до кімнати. Ми зустрілися очима.

– І що ви з нею робили?

– Ми займалися аналітичним синтезом.....я відправляв короткі пакети даних через інфрачервоний порт, а вона їх приймала, і навіть не червоніючи, обробляла через низькочастотний фільтр... Це був корелятивний обмін” (с. 15).

Книжка також звертається до проблем нашого часу: автор іронізує саме над сучасним (у формі розмірковування над майбутнім). Текст позбавлений атмосфери соціального занепаду, але автор натякає на культурну й розумову деградацію майбутніх поколінь. Іронія та сарказм, із якими О. Шинкаренко описує всі події, підказують, що йдеться про результати змін, викликаних “роботизацією” суспільства, спрощенням способу сприйняття реальності, унаслідок чого люди тупіють (письменник здебільшого зображає своїх героїв саме такими – відверто тупими, неспроможними думати і зацикленими на

своїх проблемах), тобто в героях ми поступово починаємо бачити роботів – простих і невибагливих. Скоріше за все текст більше нагадує такий собі перетин кіберпанку та утопії.

Сексуальні стосунки, питання сексуальної культури й еротики майбутнього пронизують роман. Таких моментів багато. Це й чоловіки та їхні роботи-дружини. Це й жінки і їх роботи-коханці. Під прицілом – автора стосунки між людьми, які все більш формалізуються. Навіть зауважено про переживання роботів, щоб після переробки вони не стали незначущою частиною вібратора, а були перероблені повністю на гігавібратор. До таких моментів слід віднести й бажання інтелектуальної російської торпеди знищити Америку, щоб на Московію не напали американські геї... Усе це нас точно чекає, якщо вірити О. Шинкаренку, якщо не почнемо думати, тобто критично дивитися на життя, на противагу спрощенню сучасного світу в гіршому розумінні цього слова.

Шинкаренко вже відомий письменник-фантаст. Його творчість – це міцний український сай-фай, “Перші українські роботи” цікаві й неоднозначні, текст виписаний добре і зрозуміло. За визначенням самого автора, його роман – це “агро-кіберпанк”. Вважаю, що елементів кіберпанку в книжці О. Шинкаренко дуже багато, загалом її можна віднести до цього жанру, водночас вона надто смішна й іронічна, також містить багато української та пост-радянської автентики, елементи стімпанку й абсурдизму, тому й не підпадає під класичне визначення. Утім роман серед трьох пропонує для ознайомлення книжок найбільше відповідає жанру кіберпанк.

“Цифрові дощі часу” Олени Красносельської

Олена Красносельська – інженер-робототехнік. У її дебютному романі йдеться про час як філософське явище і фізичну величину, що дуже важливо для розуміння нашого існування. Після прочитання книжки хочеться сказати “мало”: мало пояснень, мало ілюстрацій, мало всього, що має стосунок до теми. Побудований авторкою світ неоднозначний для сприйняття. Є про що думати і що шукати, аби знайти відповіді на питання, які постали після прочитання.

Сюжетних ліній дві: наше сьогодення (реальність) і події у вигаданому Місті-Часі. Сюжетна лінія теперішнього, яке за сеттінгом відповідає умовам сучасного світу, будується навколо дослідницької лабораторії, де створюють “енергетичних роботів”, “розумну енергію”. Основна мета цієї роботи – передбачення майбутнього і його змін за можливості. Авторка зображає людей на рівні роботи, сім’ї, бізнесу й держави для того, щоб дати достатнє розуміння процесів, описаних у творі. Сильних відхилень від теми немає, але є певні спірні чи незрозумілі моменти, якщо реальність розглядати з погляду сьогодення. Умови списані з нинішніх, тож маємо на це повне право. Загальне враження добре, читати було цікаво.

Елементи кіберпанку (ідеться про реальний світ) передусім проявляються в описі роботів і їх роботи, лабораторії, окремих приладів, технологій. З одного боку, те, що зображено сучасний світ, є однією з перешкод, щоб визнати жанр роману як кіберпанк. Якщо б авторка перенесла дію в реальному світі принаймні років на 20 – 30 уперед від нашого часу – інша справа. Із другого боку, зграй-боти і технології для їх створення, що їх описує авторка, – це навіть не технології найближчого майбутнього, а такі, які можна сміливо описувати в посткіберпанку.

“Зграя упевнено рухалась уздовж волокон простору-часу. Швидкості подовжніх і поперечних хвиль створювали ілюзію обертання кожного зі зграй-ботів, збільшуючи небезпеку вибивання однієї одиниці з цілісної системи зграї. Насправді так тільки здавалося, це був квазіефект” (с. 5), – книжка починається зі змалювання зграй-ботів, створених людьми (один із них у фіналі потрапить

до Міста-Часу, перетнувши межу між двома просторами, які пронизують одне одного та існують одночасно від початку Всесвіту, а в кіберпанку віртуальний простір є вкладеним у фізичний, віртуальний простір є породженням технічного прогресу у фізичному просторі).

Події другої сюжетної лінії відбуваються у віртуальному Місті-Часі більш заплутано, але цікавіше. Вдалим є задум авторки створити образ Часу як міста, що живе, пульсує, будується й руйнується, де є свої мешканці, відповідальні за його функціонування. Здається, що структура міста зрозуміла, власне, як і задачі його мешканців – “движив”, котрі будують “піки” (саме вони й утворюють Місто-Час), є його складниками, основними одиницями архітектури. За моїм відчуттями, це описи, які притаманні більше посткіберпанку. Але це не суспільство майбутнього і навіть не віртуальна реальність. Це окрема реальність Часу, окремий простір, де твориться час, інший (але не паралельний) вимір. “Будівля Головного архітертора Архі.30X вважалася витвором мистецтва, точковою скульптурною композицією. Тут було все – вільні ритми, псевдоспіралі трьох фасадів, силові стрічки, комбінації симетрій” (с. 55), – авторка змальовує одну зі споруд і загалом пропонує увазі читача зображення будівель, описуючи їх як різні форми гармонічних коливань, силових полів, математичних функцій тощо, що можна порівняти зі створенням віртуальних світів кіберпанку, для опису яких використовуються подібні прийоми.

Водночас О. Красносельська зобразила структуру управління Містом-Часом досить по-людськи, змалювавши подібні процеси і протиріччя між керівними “движами”, які часто бачимо в суспільстві. А хотілось би чогось більш складного. Розумію, що інші форми комунікації, окрім тих, які існують між людьми, читачу буде важко зрозуміти, але надана движим певна “антропоморфність” у поведінці, на мою думку, таким персонажам вадить, бо задачі цих героїв геть не схожі на задачі людей.

Якщо в “реальній частині” багато героїв, але простий, зрозумілий хід подій, то в “цифровій частині” героїв менше, стежити за ними легше, а сюжет тримається на дивних і незрозумілих подіях, які важко сприймати й аналізувати. Однак твір дає читачу і відпочити, і замислитися, до того ж увесь час підігриває цікавість: якщо не розумієш про час як вищу матерію – відпочинь за переглядом життєвої ситуації. Набридла простота описуваних подій в реалі – переміщуєшся в дивне Місто-Час. У результаті картинка поступово складається. Перетинаються реальний світ і Місто-Час майже у фіналі роману, що стало для мене сюрпризом (очікував, що вони мають зійтися, але рекомендую дізнатися самим, як і що стає на свої місця).

Ще один базисний елемент сюжету – музика. Тут можна і погоджуватися, і не погоджуватися з авторкою щодо вподобаного способу поєднання світів, але, як на мене, вийшло досить просто. Не те, щоб я був проти, але майже від початку роману О. Красносельська наголошує на музиці, готуючи читача до того, що саме вона буде головним ключем до низки важливих питань, і це, на мою думку, відбувається просто й очікувано, хоча можна було б і ускладнити.

У технічній частині (ідеться про технології та Місто-Час) авторка зуміла доступними словами розтлумачити чи показати ті процеси, які відбуваються в романі. Люди із середньою чи вищою освітою зможуть зрозуміти, що таке ряд хвильових процесів, будова “енергетичного робота”, процеси взаємодії “зграй-ботів” (сам робот не існує як повноцінна виробнича чи технічна одиниця, це лише деталь механізму, складеного з таких самих роботів, які можуть утворювати роботизовані “організми”) тощо. Описи Міста-Часу образні, яскраві,

це допомагає зрозуміти його структуру, буквально – архітектуру часу (хочеться написати:...і закони його роботи, але це вже занадто).

Щодо лінії “реальності”, то її описано скупю, лаконічно, але достатньо для створення картинки, це ж можна сказати і про описи станів героїв, їхні роздуми, які вийшли живими. Діалоги місцями здалися скупими, але в розрізі всього тексту вони витримані в єдиному стилі щодо сюжетної лінії “реальності”.

Загалом роман складний і цікавий, неоднозначний. Роздуми про Час як фізичне поняття, як сутність, що на неї нанизано наш простір, як щось незбагненне, чим можна керувати чи на що можна впливати, з одного боку, чи час як вигадану людьми величину для зручності розрахунків процесів, із другого боку, – це все філософські підвалини нашого буття, одвічні питання, що їх ставить перед собою людство й досі не має відповіді на них.

Чи є роман О. Красносельської кіберпанком? І так, і ні водночас. Справді, у “Цифрових дощах часу” багато елементів кіберпанку (технології, роботи, обладнання, мегакорпорація, яка бореться за першість із державами), утім не йдеться про твір майбутнього, бо предметом зображення є сучасність (дві реальності). Це міцна і якісна наукова фантастика (хард сай-фай) з елементами кіберпанку.

Отже, в усіх трьох розглянутих романах присутні елементи кіберпанку, але вони не є кіберпанком у чистому вигляді, перебувають у полі перетину трьох і більше жанрів. Найбільше відповідає вимогам жанру кіберпанк роман О. Шинкаренка “Перші українські роботи”, який тяжіє до соціально-філософської фантастики. Роман Олени Красносельської “Цифрові дощі часу” – це передусім жорстка наукова фантастика, потім – соціальна й філософська фантастика з елементами кіберпанку та посткіберпанку (але ці елементи тут зображено найяскравіше). Важливо: світ Міста-Часу не є віртуальним світом, а є окремою реальністю, що пронизує нашу реальність. Роман Олексія Деканя “Коріння Всесвіту” є прикладом соціальної й філософської фантастики з елементами багатьох фантастичних жанрів, з незначною кількістю елементів кіберпанку, але вони досить цікаві й неординарні, є яскравими прикладами технологій, які можна використовувати в кіберпанку.

У сучасному українському літературному процесі надто мало творів, які тяжіють чи належать до жанру кіберпанк (принаймні мені такі майже не траплялися або це були переважно малі форми). Велика форма (роман) щойно починає знайомити читача з елементами кіберпанку, коли автори залучають деякі елементи цього жанру, запозичують окремі прийоми, а по суті поєднують різні ґатунки. Говорити ж про український кіберпанк як окремий жанр поки зарано, бо немає достатньої кількості текстів, які б давали підстави для більш розлогої і ґрунтовної розмови.

Отримано 25 червня 2018 р.

м. Запоріжжя